

Recension

INGEMAR ENGSTRÖM

Psykiatriskt forskningscentrum, Örebro universitet

Martin Karlberg: *Skol-Komet. Tre utvärderingar av ett program för beteendeorienterat ledarskap i klassrummet*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2011.

Skolan som miljö är av stor betydelse för barn och unga. Psykisk hälsa och lärande påverkar varandra ömsesidigt och båda har betydelse för barns utveckling. Skolan är på detta sätt, vid sidan av familjen, den viktigaste faktorn för barns psykiska hälsa genom såväl de kamratrelationer som formas i skolmiljön som de institutionella villkoren i klassrummet. Det betyder att arbetsmiljön och miljön i skolan är viktiga både i nuet och för framtiden.

En av de viktigaste uppgifterna för läraren är att tillsammans med eleverna forma en miljö där lärande är möjligt. Denna uppgift utmanas ofta av att det finns elever vars beteende stör såväl eget som kamraters lärande på grund av aggressivitet, dominans av talutrymme eller negativ interferens av sociala processer.

I en nyligen framlagd avhandling presenterar Martin Karlberg tre empiriska studier av ett i Sverige utvecklat program (Komet) som avser att ge lärare redskap för att hantera beteendeproblem i klassrummet. Programmet, som utarbetats inom socialförvaltningen i Stockholm och vid Uppsala universitet, finns både i lärarversion (Skol-Komet) och i föräldraversion (Föräldra-Komet). Fokus i denna avhandling ligger på Skol-Komet. Karlberg är själv lärare och har varit en av de drivande bakom Skol-Komet under lång tid och därvid utbildat ett betydande antal lärare i metoden.

Komet bygger på uttalade behavioristiska principer där beteendeproblem ses som ett resultat av felinlärning. Mera precist baseras metoden på Social Development Model (SDM), som är en förening av tre inlärningspsykologiska teorier; differentiell associationsteori (Sutherland), social kontrollteori (Hirschi) och social inlärningsteori (Bandura). Syftet med SDM är att förklara hur antisociala beteenden uppkommer, vidmakthålls och blir manifesta. Med antisociala beteenden menas i detta sammanhang normbrytande beteenden som kan anses stå utanför någon slags normativ konsensus.

Skol-Komet beskrivs av Karlberg som ett preventionsprogram på indikerad och selektiv preventiv nivå. Det betyder att det främst siktar på att minska normbrytande beteenden hos så kallade fokuselever, som han menar finns i

stort sett i varje klass. Grunderna i de metodiska inslagen är beteendeanalys samt förstärkning av önskvärda beteenden och utsläckning av icke önskvärda.

Centralt i metoden är begreppet *konsekvenser*, vilket beskrivs som ett lämpligare uttryck för det som tidigare kallades bestraffning. Ett centralt inslag i metoden är *teckenekonomi*, med vilket avses att eleverna kan samla poäng genom gott uppförande, som sedan kan växlas in i föremål eller aktiviteter som finns på en »rolig lista». Vissa av inslagen är direkt inriktade på fokus eleverna, medan andra delar är klassomfattande.

I Studie 1 jämförs Skol-Komet med en annan liknande metod, Projekt Charlie, som är ett universellt program där elever utbildas i sociala färdigheter. I studien randomiserades hela skolor till något av programmen. Mätmetoderna bestod av frågeformulär och blinda observationer. Karlberg anser sig ha visat att Skol-Komet var bättre än Projekt Charlie, när det gällde fokus elevernas uppvisade uppförandeproblem och när det gällde antalet reprimander från läraren.

I Studie 2 jämförs Skol-Komet med Skol-Komet i kombination med Föräldra-Komet i en randomiserad studie. I denna visas att det kombinerade programmet gav minskade uppförandeproblem i hemmet men inte i skolan. Insatserna i skolan blev dock inte mer effektiva av parallella insatser i hemmet. I Studie 3 jämförs en »kortversion» av Skol-Komet med den vanliga versionen. Resultatet av denna studie visar att kortversionen var lika effektiv som den längre versionen.

Karlbergs slutsats av arbetet är att Skol-Komet är en effektiv metod för att minska förekomsten av uppförandeproblem och normbrytande beteenden i klassrummet och rekommenderar att behavioristiskt baserade metoder bör ingå i lärarutbildningen.

Avhandlingen berör ett område som flertalet verksamma lärare känner igen i sin vardag. Det är viktigt att skolan uppmärksammar elever med ett aggressivt och utagerande beteende då det finns goda skäl att tro att ett sådant beteende är prognostiskt ogynnsamt. Det finns emellertid, enligt min mening, en hel del inomparadigmatisk kritik att rikta mot avhandlingen. Framför allt gäller det konceptuell oklarhet och grundantaganden som inte explicit görs i avhandlingen. Karlberg rör sig med begrepp som *värdegrundsarbete*, *beteendeorienterat ledarskap* och *socialisation*, som varken förankras eller problematiseras, än mindre tillvaratas i de empiriska studierna eller i avhandlingens diskussionsavsnitt.

Det finns också en del metodologiska vägval i avhandlingen som bör diskuteras. Som exempel kan nämnas designen med randomisering på skolnivå och analys på individnivå vilket kan innebära att värdet av randomiseringen påverkas negativt. Vidare har endast begränsade hänsyn tagits till masssignifikansproblem och signifikansproblemet kring beräkningen av Cohens *d*. Dessa anmärkningar till trots så är resultaten dock intressanta och ger ett visst vetenskapligt stöd för metoden.

Än mer problematiskt är det emellertid att Karlberg inte reflekterat över möjliga konsekvenser av att på bred front införa behaviorismen som primär teoretisk utgångspunkt för arbetet i skolan. I förstone kan Skol-Komet förefalla vara en behjärtansvärd praktisk metod, som kan förse lärare med red-

skap att hantera störande elever; något som många lärare av förståeliga skäl efterfrågar. Min huvudkritik är emellertid att Karlberg inte på något sätt diskuterar diskursiva konsekvenser av att (åter)införa behaviorismen som grundval för relationen mellan lärare och elever i svensk skola. Frågor om behaviorismens människosyn och vilka följder den kan innebära för synen på relationen lärare–elev och på lärarens handlande i klassrummet problematiseras överhuvudtaget inte i avhandlingen.

Det faktum att avhandlingen i viss (begränsad) mening kan ge stöd för att metoden kan ha effekt på vissa elevers (och lärares) beteende i klassrummet utgör, enligt min mening, inte tillräckligt skäl för att metoden kan eller bör rekommenderas på bred front. En sådan rekommendation förutsätter också att metoden kan sägas vara i överensstämmelse med skolans värdegrund och med barnkonventionen, vilket inte diskuteras överhuvudtaget i avhandlingen.

Skolan har ett betydande ansvar för barns psykiska hälsa, såväl vad gäller externaliserade som internaliserade symtom. Skolan som miljö kan ha avgörande betydelse för barns psykiska hälsa, inte minst för barn som har en problemfylld uppväxtmiljö. Detta kan förstås som att skolan har en möjlighet att fungera kompensatoriskt i relation till barns skilda livsvillkor. Det finns också vetenskapligt stöd för att skolan som kontext och miljö är mer avgörande än interventioner som fokuserar på enskilda individer när det gäller att förebygga problembeteenden av olika slag. Redan av detta skäl finns det anledning att diskutera om program av detta slag är rätt väg att gå, vare sig de vilar på behavioristisk eller annan grund.

När det gäller behavioristiskt baserade program bör också frågan ställas om begrepp som *stimulus/respons*, *förstärkning/utsläckning* och *teckenekonomi* är de mest lämpade för att förespråka hur mänskliga relationer bör hanteras i en komplex miljö som klassrummet. De språkliga och performativa konsekvenserna av denna begreppsanvändning kan vara betydande, eftersom språket inte endast är beskrivande utan fastmer åstadkommande. Det betyder att relationen lärare–elev formas olika beroende på om man ser eleven som ett objekt för beteendemodifikation eller om det är en relation som formas av båda där den gemensamma erfarenheten av situationen och möjliga vägar för problemlösning formas i samspel.

Är således behaviorismens »recept» på fostran ett steg framåt för svensk skola eller är det snarare ett uttryck för en tillbakagång till en gammaldags skola, där barn ska anpassas till en skolverklighet fastställd av läraren och skolan som system? Vilken syn på barnet är önskvärd i svensk skola och vilka val finns att göra i detta avseende? Utvecklingen mot en samspeleinriktad skola där miljön formas relationellt kan hotas av denna typ av program, hur effektiva man än kan visa att de möjligtvis är.

Etiken måste föregå evidensen! Interventionsmetoder och program av olika slag måste därför föregås av en analys av värdepremisser och antaganden om mänskliga relationer. Först då kan deras värde bedömas. Denna avhandling ger oss kunskap om möjliga effekter av behavioristiska metoder i skolan, men den ger inget underlag för huruvida sådana metoder är önskvärda i skolan och vilken syn på barnet (och läraren) som den implicerar.